

ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРИ ЗВУКОНАСЛІДУВАЛЬНИХ СЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті розглядаються особливості структури звуконаслідувальних слів української мови. Подається їх класифікація за будовою, аналізуються основні моделі оноματοпоетичних слів з урахуванням їх фонетичних та семантичних особливостей. Автор указує на основну відмінність між редукованими та парними звуконаслідувальними словами, наводить типи слів кожного класу та розглядає їх будову.

Structured features of the onomatopoeically words in Ukrainian language. In the definite article the features of the structure of the onomatopoeically words in Ukrainian language. The classification of their structure is given, the basic models are analyzed of the onomatopoeically words with the accounting of the phonetically and semantically features. The author indicates on the chief difference between reduplication and paired onomatopoeically words, the words of the each kind are given and their striker is viewed.

Питання про те, чим обумовлене значення слова – його природою чи домовленістю людей – піднімалося з давніх часів і не знайшло до цього часу вирішення, яке б пояснило наявність у мові як явно мотивованих слів – звуконаслідувань, де мотив номінації не викликає сумнівів, так і немотивованих. Тому невипадковим є постійно зростаючий інтерес мовознавців до звукозображальних слів. Ф. Раут підкреслював: “З того часу, як людина почала замислюватись над сутністю та походженням мови, проблема звуконаслідування набула все більш важливої ролі”¹.

Актуальність пропонованого дослідження визначається проблемним характером теми, необхідністю комплексного підходу до вивчення явища звуконаслідування в українському мовознавстві.

Осмісленню даної проблеми в українському мовознавстві сприяли роботи Л.І.Мацько², автор робить спробу вперше систематизувати та класифікувати звуконаслідувальний матеріал української мови за семантичними ознаками. Згадування про звуконаслідувальні слова є також у працях Т.М.Возного³, Є.А. Карпіловської⁴, що присвячені словотвору східнослов'янських

мов. У зазначених працях авторами робиться спроба простежити словотворчу та семантичну структуру дієслів звуконаслідувального походження в східнослов'янських мовах.

Таким чином, звуконаслідувальна лексика української мови об'єктом специфічного дослідження ще не була, хоч окремі її морфологічні, семантичні та синтаксичні риси були проаналізовані.

Предметом нашого дослідження є 365 звуконаслідувальних слів української мови, дібраних зі словників, творів художньої літератури, усної народної творчості. Серед них 340 оноματοпів, що визначені як повнозначні одиниці і відповідно зафіксовані словниками та 25 звуконаслідувань, що засвідчені як індивідуальні слововживання письменників, про походження цих одиниць важко говорити з упевненістю, це ще потребує детального вивчення.

Метою нашої статті є спроба простежити структуру звуконаслідувальних слів української мови.

Як доводить проведене дослідження, звуконаслідувальні слова української мови в більшості своїй мають однокомпонентну структуру. Даний факт можна пояснити специфікою звуків мовлення людини: чим триваліше, різноманітніше звучання, тим важче його передати. Таким чином, однокомпонентні звуконаслідувальні слова передають миттєвий, одноразовий звук. Відповідно для вираження багаторазовості, уривчастості звучання вживаються двокомпонентні (редупліковані та парні) та багатокомпонентні форми.

Залежно від характеристики звучання, яке передається, всі оноματοпоетичні слова української мови ми поділяємо на три великі типи: 1) однокомпонентні звуконаслідування; 2) двокомпонентні форми; 3) багатокомпонентні звуконаслідувальні слова.

Корені слів звуконаслідувального походження за своєю звуковою будовою легко укладаються в певні форми, що дозволяє виділити у складі зазначених типів окремі структурні групи та підгрупи. Отже, визначимо відповідні типи та групи оноματοпоетичних слів української мови.

I. Однокомпонентні звуконаслідувальні слова:

1) односкладові звуконаслідування: *туп* – наслідування звуків тупання, *ф'ю* – наслідування звуків свисту, *гуп* – наслідування звуків падіння;

2) двоскладові звуконаслідування: *кахи* – наслідування звуку кашлю, *курли* – наслідування крику лелеки, *хавав* – наслідування крику пугача, *цвірінь* – наслідування співу птахів.

II. Двокомпонентні звуконаслідування.

1) Редупліковані оноματοпоетичні слова:

а) подвоєна односкладова основа: *шарх-шарх* – звук шаркання, *хрум-хрум* – звук тріску, що утворюється при розжовуванні їжі, *тьху-тьху* – звуки плювання, *тьох-тьох* – звуки серцебиття; співу солов'я;

б) подвоєна двоскладова основа: *трюхи-трюхи* – бігти нешвидко, дрібною риссю, *курли-курли* – крик лелеки, *бухи-бухи* – звук сильного кашлю, *шушу-шушу* – звук шуму, шарудіння; *тупу-тупу* – звуки, що утворюються при ході дрібними кроками;

в) часткова редуплікація одного складу, що передає гучність звучання: *гугуп* – звук падіння, *бебех* – звучання удару, *тороро* – звук сильного кипіння. Наприклад: *Я сиділа на постелі, а капуста в печі тороро, тороро* (Сл. Грінченка).

2) Парні оноματοпоетичні слова:

а) з односкладовими та двоскладовими елементами, кожен з яких зберігає самостійне значення: *стук-грюк* – наслідування звуку стуку, *дзень-брязь* – звучання від удару по металевих предметах, *трень-брень* – наслідування невмілій грі на музичному інструменті.

б) з нерівнозначними компонентами, один з яких є лише фонетичним варіантом першого. Зміна значення другого компонента може мати таку форму: *тік-так* – звучання годинника, *бім-бом* – звучання дзвона, *цінь-ціон* – наслідування співу птахів.

в) з елементами, що не зберігають самостійного значення, а є лише складовими частинами якогось поняття. Зазначена група оноματοпоетичних слів не численна в українській мові: *куку-ріку*, *куд-кудах*, *туди-денця* – звуки дрижання від холоду, *бутум-бас* – наслідування грі на віолончелі. До складу даної групи входять переважно оноματοпоетичні слова, що наслідують звуки птахів та тварин.

г) парні звуконаслідування з частковою редуплікацією (до структури другого компонента яких додається новий склад, отже, можна говорити про деформацію елемента): *шесть-шелесть*, *дзень-дзелень*, *трах-тарарах*, *тень-телень*, *цінь-цвірінь*.

3) Звуконаслідувальні слова, що поєднуються між собою за допомогою єднальних сполучників *та, да*. Зазначена група звуконаслідувальних слів, як і будь-яка редуплікація, несе в собі відтінок тривалості, наприклад: *бухи та бухи. Ще з Америки привіз батько до хати тяжкий кашель у грудях. Такий сухий та*

задушливий, що не давав нам спати по ночах. Бухи та бухи, від смеркання до ранку (Козланюк). Коней хлясь да хлясь (Сл. Грінченка).

III. Багатокомпонентні звуконаслідувальні слова з нерівнозначними та рівнозначними елементами: *тра-ра-ра* – наслідування звуків музичних інструментів, *гу-гу-гу* – наслідування гудіння вітру, *гур-гур-гур* – наслідування гудіння та завивання вітру.

Нечисленними у складі звуконаслідувальних слів української мови є випадки зрощення основи (випадання приголосного звука). Ми можемо говорити також про неповну редуплікацію даної основи у складі оноματοпоетичних слів, наприклад: *тра-та-та* – наслідування звуків музичних інструментів, *трах-тах* – наслідування звуків пострілу. *Вся напружилась Маруся... В висках стукало молотками, мозок вертів шалений вир обірваних слів, проскакував глухий мотив глухої польської пісеньки, а все покривав, все давив собою трикутний топін [тупін]: Тра-та-та! Тра-та-та!..* (Хоткевич).

Як доводить проведене дослідження, нетривалий одиничний звук передається одиничним уживанням звуконаслідувального слова. Для передачі багаторазового, уривчастого звучання використовується редуплікація або варіювання звуконаслідувальних слів. У даному випадку мова може йти про вживання парних чи редуплікованих звучань та їх подовження (наслідування крику деяких тварин (*му-у* – наслідування ревіння корови, бика) або звучання, що передають вібрацію (*ме-е* – наслідування звуків мекання барана). Як видно з наведених вище прикладів, повторюватися може як перший елемент утворення без будь-яких фонетичних змін (*бабах* – гучний звук падіння), так і другий компонент (*тирири* – наслідування грі на скрипці). Наприклад: *Гузуп навзаки у сніг і розкинув руки. На скрипочці тирири, на цимбали бам-бам* (Сл. Грінченка).

Редуплікація оноματοпоетичних слів української мови може виражатись не лише дворазовим повторюванням конкретного звука, але й багаторазовим його вживанням. Дворазовість же вживається лише як конкретний випадок. Здебільшого редупліковані звуконаслідування передають послідовне, рівномірне повторення конкретного звука в загальному розумінні, не вказуючи при цьому на його додаткові відтінки: зміну якості звучання, його швидкості, темпу.

Таким чином, редульковані форми оноματοпоетичних слів української мови, на відміну від парних звуконаслідувань, не виражають зміни якості звучання. Адже в даному випадку перший компонент структури вживається без будь-яких фонетичних змін. На нашу думку, слід зазначити, що саме в цьому полягає суттєва семантична розбіжність між подвоєнням та структурно-морфологічним елементом, що також передає повторення звука.

Нарівні з редулькованими звучаннями, парні форми утворюють один з численних розрядів (типів) звуконаслідувальних слів.

Особливістю, завдяки якій парні оноματοпоетичні слова виділяються в окрему групу, виступає їх неоднорідність. Зазначені звуконаслідування передають, як і редульковані корені, тривалість звучання, вказуючи при цьому на його неоднорідність. Ця семантична особливість виражається в зміні звукового складу другого компонента парного оноματοпоетичного слова. Така фонетична деформація призводить і до зміни семантики всього сполучення.

Чергування анлаутних приголосних парних сполучень, а також поява додаткового приголосного у складі другого компонента, не залежно від того, вживаються дані елементи в мовленні самостійно чи ні, вказує на неоднорідність всього звучання. Таким чином, основи парних звуконаслідувальних слів української мови вказують на заміну одного звукового відтінку іншим.

Подібні пари являють собою сполучення близьких за значенням слів, тобто виражають звучання, що видається одним і тим же предметом – один і той же звук, але змінений за силою або гучністю. Наприклад: звуконаслідування *стук-грюк* порівняти з відповідним *тук-тук*. *Прийшов же я під віконце – тук, тук!* (Чубинський). Останнє звуконаслідувальне слово, що має редульковану структуру, вказує на рівномірно повторюване звучання – *стук у щось, по чомусь*. У першому випадку мова йде про звук стуку, але з іншим відтінком значення. Таким чином, у даному випадку ми говоримо не про монотонно повторюваний звук стуку, а про різні типи його звучання. Як доводить проведене дослідження, у парному звуконаслідувальному слові поєднується семантика двох близьких за значенням синонімічних слів, наприклад: *Стук-грюк в віконечко* (Сл. Грінченка).

Парні звуконаслідувальні слова мають однакову з редулькованими коренями складову структуру, утворюючи сполучення односкладових або двоскладових коренів. До їх структури входять переважно анлаутні та ауслатні приголосні звуки. Винятки становлять звуконаслідування, що передають крики тварин та птахів, які мають у своєму складі як відкриті, так і закриті склади, наприклад: *бур-куку* – наслідування крику голуба, *у-ду-ду* – наслідування крику одуда. “*Куд-куд-да?*” – *питають розбуркані кури з горища; Прокинувся одуд, теж у пісню встрияв, перебиває хлопців: У-ду-ду! У-ду-ду* (Г.Тютюнник).

Аналіз структури оноματοпоетичних слів української мови довів, що двокомпонентних парних звуконаслідувальних слів у кількісному відношенні менше, ніж аналогічних редулькованих форм. Крім того, повтори можуть входити і до складу перших, наприклад: *стре-ке-ке* – наслідування крику сороки, *тра-ра-рі* – наслідування звукам співу. *Гей летіли журавлі то великі, то малі, сіли собі край землі, заспівали тра-ра-рі* (Сл. Грінченка).

До складу парних сполучень у більшості випадків входять корені та основи, що можуть виступати окремо, як самостійні лексичні одиниці, так і у формі повторів.

Як ми вже зазначали, оноματοпоетичні слова характеризуються значною довільністю мовця, тому в мовленні трапляються так звані разові звуконаслідування, ніде й ніким не засвідчені раніше. Зазначені звучання не мають стабільної семантики, а значить і нормативного використання. Зазначимо, що з часом подібні дублетні форми можуть ставати самостійними варіантами, наприклад: *бім-бом* – наслідування звучання дзвона. Пор.: *бім-бім* – наслідування дитячій забаві, коли діти пальцем торкаються нижньої губи (Сл. Грінченка). *Бом* – наслідування удару дзвона. *Бом, бом, бом!... на службу божу дзвонять* (Сл. Грінченка). До складу оноματοпоетичних слів даної структурної групи входять компоненти, перший з яких несе в собі лексичне значення, а другий виступає лише своєрідним його варіантом.

У складі парних звуконаслідувальних слів при зміні другого компонента може відбуватися: 1) зміна анлаутного (ауслатного) приголосного: *тринь-бринь, тинди-ринди*; 2) нарощення основи: *трах-тарарах, тень-телен*; 3) зміна інлаутного голосного основи: *тік-так, брунь-бринь*. Компоненти даного сполучення різняться між

собою лише за складом голосного звука, приголосні у складі даних ономатопоетичних слів залишаються незмінними.

У складі парних звуконаслідувальних слів може відбуватися зміна анлаутного та інлаутного звуків одночасно, наприклад: *кахи-бухи*. Даний факт, на нашу думку, пояснюється першорядною позицією приголосних у складі звуконаслідувальних слів порівняно з нестійкою та другорядною роллю голосних.

Але у випадках, коли необхідно відтворити порядок чергування образів, значення звуконаслідувального слова при перестановці компонентів може змінюватись, у складі таких ономатопоетичних слів зміна компонентів не можлива. Перестановка компонентів не можлива також у випадку, коли другий елемент звуконаслідування виступає фонетичним варіантом першого (тобто мова йдеться про нерівнозначні елементи сполучення).

Проведене дослідження дозволило зробити такі **висновки**: в українській мові представлена широка система структурних типів та груп звуконаслідувальних слів. Нами виділено у їх складі три численні структурні типи та дев'ять груп. **Актуальність** пропонованого матеріалу визначається проблемним характером даної теми та необхідністю комплексного дослідження явища ономапоетії в цілому.

¹Rauhut F. Probleme der Onomatopöie // Volkstum u kultur der Romanen. – 1928; ²Мацько Л.І Інтер`ективи в українській мові. – К., 1985; ³Возний Т.М. Словотвір дієслів в українській мові в порівнянні з російською та білоруською мовами. – Львів: Висш. шк., 1981; ⁴Карпіловська Є.А. Особливості семантики дієслів звучання в сучасній українській літературній мові // Структура і семантика мовних одиниць. – К., 1985. – С. 45-50.